

Paweł Sobczyk

"Porozumienie w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym", Piotr Stanisław, Lublin 2007 : [recenzja]

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 52/3-4, 429-437

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Stanisław, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, ss. 314.

Polski ustrojodawca w art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku przewiduje regulację sytuacji prawnej niekatolickich kościołów i innych związków wyznaniowych w drodze ustaw uchwalanych na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami. Jest to rozwiązanie nowe w polskim konstytucjonalizmie, które zostało zaczerpnięte z Konstytucji Republiki Włoskiej i ma na celu upodobnić tryb regulacji sytuacji niekatolickich kościołów i innych związków wyznaniowych do sytuacji Kościoła Katolickiego. Pomimo ponad dziesięciu lat obowiązywania przepisów konstytucyjnych, art. 25 ust. 5 Konstytucji RP nie doczekał się kompleksowego opracowania w literaturze ani aplikacji w praktyce. Dlatego też podstawowym celem, jaki postawił przed sobą Piotr Stanisław w monografii „Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym” było uzupełnienie dotkliwego braku analizy art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w polskiej literaturze poprzez monograficzne omówienie porozumień zawieranych na podstawie art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947 roku (s. 13). Sposób realizacji celu może budzić wątpliwości w zestawieniu z tytułem opracowania. Biorąc jednak pod uwagę fakt, iż polski przepis konstytucyjny był wzorowany na art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej, zgodnie z którym stosunki państwa z niekatolickimi związkami wyznaniowymi winny być określane przez ustawy uchwalone na podstawie porozumień zawartych z właściwymi przedstawicielami tych formacji, założenie Autora jest godne akceptacji i uznania.

Recenzowana monografia składa się z wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, wykazu źródeł i literatury oraz streszczenia w języku angielskim i włoskim. Konstrukcja pracy jest logiczna i nie budzi zastrzeżeń.

Autor w wykazie skrótów uwzględnił wszystkie porozumienia i ustawy, z których korzystał w dalszej części monografii oraz czasopisma zarówno polskie jak i włoskie.

We wstępie, obok zasygnalizowanego powyżej podstawowego celu monografii, Autor zwrócił uwagę na aspekty szczegółowe związane z rekonstrukcją i oceną modelu, poprzez który włoski ustrojodawca określił jedną z fundamentalnych zasad konstytuujących relacje między państwem a niekatolickimi związkami wyznaniowymi. Zapowiedział także odpowiedź na szereg pytań, które odnoszą się do: kryteriów selekcji związków wyznaniowych dopuszczanych do rokowań, sposobu prowadzenia negocjacji, specyfiki procedury legislacyjnej, cech charakterystycznych

ustaw określających status prawny związków wyznaniowych, treści postanowień układowych z uwzględnieniem ich relacji do przepisów odnoszących się do związków wyznaniowych pozostających poza systemem układowym (s. 14). Autor poinformował także o szerokiej bazie źródłowej oraz najważniejszych opracowaniach, na których oparte zostały badania.

Następnie Autor poinformował o zawartości monografii wskazując, iż „struktura niniejszego opracowania została wyznaczona przez dążenie do dokonania kompleksowej charakterystyki instytucji porozumień, o których mowa w art. 8 ust. 3 włoskiej ustawy zasadniczej. Rozważania zostaną uporządkowane według stopnia ich szczegółowości (od ogółu do szczegółu) oraz zgodnie z kryterium rzeczowym” (s. 19). Ostatni akapit wstępu zawiera podziękowanie dla osób i instytucji, dzięki którym recenzowane studium mogło powstać.

Przechodząc do analizy poszczególnych rozdziałów monografii, należy stwierdzić na wstępie, iż przyjęty przez Autora podział materii nie budzi zastrzeżeń.

Rozdział I zatytułowany „Kontekst historyczno-prawny” ma nie tylko wprowadzający charakter, ale także istotne znaczenie dla prowadzonych w dalszej części monografii wywodów. Autor słusznie wskazał, iż rozwiązania konstytucyjne dotyczące porozumień w sprawie regulacji stosunków między państwem a niekatolickimi związkami wyznaniowymi zostały przyjęte w ważnym momencie historycznym, kiedy Włochy zerwały z ustrojem monarchicznym i faszystowską przeszłością, a naród opowiedział się w referendum z 1946 roku za wprowadzeniem republikańskiej formy rządów, w wyniku czego doszło także do uchwalenia Konstytucji (s. 88). Kreśląc kontekst historyczny art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej Autor ukazuje zarys sytuacji prawnej związków wyznaniowych przed uchwaleniem Konstytucji z 1947 roku oraz zwraca uwagę na różne koncepcje uregulowania sytuacji prawnej związków wyznaniowych, jakie pojawiały się w pracach konstytuanty. Znacznie istotniejszy dla przeprowadzonych wywodów jest kontekst prawny, który stanowi analiza gwarancji dotyczących wolności religijnej w wymiarze wspólnotowym zawartych w Konstytucji Republiki Włoskiej (art. 7 i 8). Autor zwrócił m.in. uwagę, iż zostały one zaliczone do zasad naczelných ustawy zasadniczej. Jednocześnie wskazał na oddzielenie przepisów dotyczących Kościoła Katolickiego (art. 7) od przepisów dotyczących pozostałych związków wyznaniowych, co znacznie utrudnia formułowanie ogólnych zasad w świetle zasady równości (s. 42). Autor wskazał także na fundamentalne znaczenie, pozostającej w ścisłym związku z generalną zasadą równouprawnienia zapisaną w art. 3 Konstytucji, zasady równej wolności dla wszystkich związków wyznaniowych, która została sformułowana w art. 8 ust. 1. Omówił także wynikające z przepisów konstytucyjnych formy regulacji stosunków między Republiką Włoską a związkami wyznaniowymi oraz, korzystając z metody porównawczo-prawnej, przywołał rozwiązania przyjęte w Hiszpanii i Niemczech

oraz w Unii Europejskiej. Kontekst prawny stanowi także analiza konstytucyjnych przepisów dotyczących wolności religijnej w wymiarze indywidualnym (art. 19), które zostały zaliczone do praw i obowiązków obywateli. Z przepisu tego wynika przede wszystkim swoboda wyznawania wybranych przekonań religijnych oraz ich uzewnętrzniania.

Ostatni punkt pierwszego rozdziału recenzowanej monografii został poświęcony omówieniu historii realizacji art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej. Autor wskazał na czynniki, które wpłynęły na opóźnienie pierwszej aplikacji tej zasady konstytucyjnej, ukazując m.in. historię rewizji Konkordatu Laterańskiego, która zakończyła się podpisaniem nowego Konkordatu 18 lutego 1984 roku. Ponadto opisał historię regulacji stosunków między państwem a Stołem Waldensów, Włoską Unią Chrześcijańskich Kościołów Adwentystów Dnia Siódmego, Zgromadzeniami Bożymi we Włoszech, Związkiem Włoskich Gmin Żydowskich, Chrześcijańską Unią Ewangelicko-Baptystyczną Włoch, Kościołem Ewangelicko-Luterańskim we Włoszech, Chrześcijańską Kongregacją Świadców Jehowy, Włoską Unią Buddyjską oraz rozpoczętą drogę do zawarcia porozumienia ze wspólnotami muzułmańskimi. Wśród problemów, na które natrafia aplikacja przepisu art. 8 ust. 3 Konstytucji, Autor wskazał na „ciągłe obowiązywanie prawodawstwa o kultach dopuszczonych, które utrzymuje podlegające mu grupy religijne w stanie uciążliwego upośledzenia prawnego” (s. 89).

Opisane w rozdziale pierwszym monografii wejście w życie układowego sposobu regulacji stosunków między państwem i związkami wyznaniowymi przyczyniło się do wprowadzenia do włoskiego porządku prawnego instytucji porozumienia z przedstawicielami niekatolickich związków wyznaniowych. Specyfice tych porozumień został poświęcony kolejny rozdział opracowania. Autor, opierając się na naukowej refleksji dotyczącej porozumień, analizuje najważniejsze ich elementy, rozpoczynając od stron porozumienia, omawia następnie definicję związku wyznaniowego oraz pojęcie przedstawicielstwa związku wyznaniowego. Piotr Stanisz swoje rozważania poświęcił także zagadnieniom, które nie są jednoznacznie oceniane przez doktrynę, należy do nich w pierwszej kolejności natura prawna porozumienia. Słusznie, zdaniem recenzenta, Autor zalicza porozumienia do kategorii umów prawa publicznego.

Podjmując zadanie określenia specyfiki porozumień Autor określił także ich podstawowe funkcje oraz formę, strukturę i stylistykę. Do funkcji zaliczył w pierwszej kolejności wzmacnianie autonomii i niezależności tych podmiotów oraz zagwarantowanie wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym.

Czysto teoretyczny charakter mają rozważania dotyczące systematyki zawieranych porozumień. Autor wskazał wybrane kryteria, do których zaliczył: zakres regulowanych spraw (całościowe i parcjalne), liczbę związków wyznaniowych,

których relacje z państwem są jednocześnie normowane (indywidualne i kolektywne) oraz długość porozumień (tzw. porozumienia o rozdziale i porozumienia o współpracy).

Przystąpienie do rokowań, sposób prowadzenia negocjacji oraz przeniesienie treści porozumień do projektów ustaw stanowi treść trzeciego rozdziału recenzowanej monografii. Najbardziej problematyczny z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia jest etap pierwszy dotyczący trybu i kryteriów podejmowania decyzji w sprawie wszczęcia negocjacji. Z przepisu konstytucyjnego wynika pośrednio, iż z inicjatywą podjęcia rokowań może wystąpić rząd oraz przedstawiciele związku wyznaniowego, z praktyki wynika jednak, że to strona wyznaniowa inicjuje rozpoczęcie negocjacji. Wobec braku regulacji prawnych, stanowisko rządu w sprawie podjęcia rokowań jest przez włoską doktrynę różnie interpretowane. Autor przytacza stanowiska, według których rząd ma prawo do swobodnej oceny podjęcia rokowań, z drugiej strony przywołuje opinie, na podstawie których rząd jest zobowiązany przystąpić do negocjacji (s. 150-154). Niezależnie od przyjętego stanowiska, decyzje podejmowane przez Radę Ministrów są aktami politycznymi, za które rząd może odpowiadać politycznie przed parlamentem. Szansą na zmianę sytuacji mogą być postanowienia włoskiej ustawy o wolności religijnej, dla której wzorcem w tym zakresie mogą być przepisy hiszpańskiej ustawy z 5 lipca 1980 roku o wolności religijnej.

Istotnym zagadnieniem omówionym przez Autora monografii jest sposób prowadzenia negocjacji, który nie został we Włoszech uregulowany zarówno przez ustrojodawcę jak i ustawodawcę, co przyczyniło się do istotnych różnic pomiędzy poszczególnymi procedurami rokowań. Autor opisał w sposób syntetyczny negocjacje poczynawszy od podjętej w 1950 roku wymiany korespondencji pomiędzy Generalną Dyrekcją do Spraw Kultu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Związkową Radą Kościołów aż po porozumienia zawarte w 2000 roku z Kongregacją Świadków Jehowy i Włoską Unią Buddyjską. Uwzględnił także rozwiązania proponowane w projekcie ustawy o wolności religijnej.

Zawarcie porozumienia w wyniku negocjacji nie wywiera żadnych skutków na gruncie prawa powszechnie obowiązującego, przyczynia się jednak do rozpoczęcia z inicjatywy rządu procesu legislacyjnego zmierzającego do uchwalenia ustawy o stosunku państwa do konkretnego związku wyznaniowego. W dotychczasowej praktyce rząd wywiązywał się z zobowiązania wystąpienia z inicjatywą ustawodawczą.

Szczegółowa (formalna) charakterystyka ustaw aprobujących porozumienia została przeprowadzona przez Piotra Stanisza w czwartym rozdziale monografii. Autor rozpoczął swoją analizę od postawienia istotnych pytań, wynikających z postanowień art. 8 ust. 3 Konstytucji, dotyczących ograniczenia roli parlamentu

w procesie legislacyjnym, odporności ustaw na nowelizację i uchylenie oraz wyboru procedur, które można uznać za najwłaściwsze przy ustanawianiu norm wykonawczych do ustaw (s. 185). W pierwszej kolejności Autor analizuje procedurę legislacyjną, uwzględniając istotne, zwłaszcza z punktu widzenia związku wyznaniowego, ograniczenie parlamentarnej władzy modyfikowania rządowego projektu ustawy, wynikające z konstrukcji prawnej art. 8 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym ustawy uchwalane są na podstawie porozumień zawartych z właściwymi przedstawicielami. Analizując miejsce ustaw uchwalanych na podstawie porozumień w systemie źródeł prawa Autor monografii doszedł do konkluzji, że ustawy te nie posiadają żadnej szczególnej pozycji w hierarchii obowiązujących aktów prawnych. Prawo do wystąpienia z propozycją rokowań w sprawie nowelizacji treści ustawy przysługuje każdej ze stron.

Autor zasygnalizował także, czysto teoretyczne zagadnienie, uchylenia ustaw aprobujących porozumienia bez uprzedniej zgody wyrażonej w specjalnym porozumieniu. Zwrócił uwagę, iż dosyć powszechne jest stanowisko, według którego takie działanie legislatywy należałoby uznać za niezgodne z Konstytucją Republiki Włoskiej. Niemniej jednak należy przyjąć, iż uchylenie ustawy w określonych sytuacjach mogłoby być wyrazem przeciwstawienia się państwa działalności związków wyznaniowych o charakterze ekstremistycznym.

Do zagadnień związanych z charakterystyką ustaw aprobujących porozumienia Autor słusznie zaliczył także kwestię aktów wykonawczych. Zasada bilateralności w kształtowaniu sytuacji prawnej związków wyznaniowych została przeniesiona we Włoszech również na grunt aktów wykonawczych. Należy zgodzić się z Piotrem Staniszem, który oceniając włoski model opracowywania aktów wykonawczych stwierdza, że „maksymalnie gwarantuje on uwzględnienie charakterystycznych potrzeb poszczególnych związków wyznaniowych i tym samym stoi na straży szeroko pojętej wolności religijnej” (s. 213-214).

Ostatni rozdział recenzowanej monografii został poświęcony obowiązującym rozwiązaniom układowym. Autor, przyjmując kryterium rzeczowe, podjął się całościowego omówienia rozwiązań składających się na reżim dwustronnych stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi. W pierwszej kolejności zostały zaprezentowane zasady podstawowe, a następnie: szczegółowe gwarancje wolności praktykowania religii, wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego, status prawny jednostek organizacyjnych o charakterze wyznaniowym, finansowanie działalności związków wyznaniowych, działalność oświatowa i wychowawcza, budynki służące celom kultowym, wyznaniowe miejsca pochówku oraz ochrona dóbr kultury o charakterze religijnym. Kompleksowa analiza powyższych zagadnień, pokrywających się z problematyką prawa wyznaniowego, wynika

z dążenia działających we Włoszech związków wyznaniowych do uwolnienia się od ustawy o kultach dopuszczonych z lat 1929-1930.

Na podstawie analizy poszczególnych ustaw określających stosunki między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi do zawartych w nich zasad podstawowych Autor opracowania zaliczył zasadę autonomii i niezależności związków wyznaniowych oraz poszanowania wolności religijnej w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym. W ustawach, obok generalnego uznania autonomii danego związku wyznaniowego, wskazuje się często zakresy, w których wykluczona jest jakakolwiek ingerencja państwa.

Spśród szczegółowych rozwiązań układowych Piotr Stanisz na pierwszym miejscu omówił gwarancje dotyczące praktykowania religii, wśród których centralne miejsce zajmują przepisy dotyczące obchodzenia świąt religijnych. Ponadto do tej grupy zalicza się przepisy poświęcone praktykom i posługom religijnym w szczególnych sytuacjach życiowych (określanych przez doktrynę duszpasterstwem specjalnym), dotyczące osób pełniących służbę wojskową, zapewnienia opieki duszpasterskiej osobom znajdującym się w placówkach leczniczych i opiekuńczych, zakładach penitencjarnych oraz zwolnienia osób ze służby wojskowej i skierowania do służby zastępczej ze względu na przekonania religijne.

We włoskich ustawach wyznaniowych zostały uregulowane także kwestie dotyczące wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa cywilnego. Autor przechodząc do omówienia tego zagadnienia przypomniał, że możliwość wywarcia skutków cywilnych małżeństwa zawartego przed duchownym wynika w sposób ogólny z ustawy z 24 czerwca 1929 roku. Szczegółowe rozwiązania zostały natomiast zaczerpnięte z Konkordatu z 1984 roku, z uwzględnieniem postulowanego przez przedstawicieli niektórych związków wyznaniowych rygorystycznego rozumienia zasady rozdziału (s. 240). Wspólnym dla wszystkich związków wyznaniowych postanowieniem ustawowym jest uzyskanie skutków cywilnych małżeństwa wyznaniowego pod warunkiem wpisania go w aktach stanu cywilnego, poprzedzonego wygłoszeniem zapowiedzi przedślubnych w budynku gminnym.

Kwestie związane z osobowością prawną jednostek organizacyjnych o charakterze wyznaniowym zajmują wśród analizowanych przez Autora monografii zagadnień dotyczących statusu prawnego jednostek organizacyjnych o charakterze wyznaniowym miejsce najważniejsze. W większości ustaw powtórzono unormowania odnoszące się do statusu instytucji, które już wcześniej posiadały osobowość (s. 244) oraz zawarto postanowienia dotyczące sposobu nabywania osobowości prawnej przez nowo tworzone jednostki, przyjmując, że instrumentem właściwym do uznania podmiotowości jest rozporządzenie. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż wszystkie ustawy wyznaniowe zawierają również postanowienia dotyczące reguł funkcjonowania jednostek organizacyjnych posiadających już osobowość praw-

ną oraz odnoszące się do utarty osobowości prawnej (s. 251). W analizowanym punkcie opracowania Autor omówił także przepisy regulujące status podatkowy związków wyznaniowych.

Do zagadnień szczegółowych, szeroko omówionych przez Autora w rozdziale piątym, należy zaliczyć finansowanie działalności związków wyznaniowych. Nowy okres w określaniu sytuacji finansowej niekatolickich związków wyznaniowych w drodze ustaw zawieranych na podstawie porozumień rozpoczął się wraz z wypracowaniem wzorca przez komisję państwowo-kościelną w odniesieniu do Kościoła Katolickiego. Zgodnie z postanowieniami „podstawę tego systemu stanowi możliwość korzystania przez związki wyznaniowe z części środków (0,8% – *otto per mille*) uzyskiwanych przez państwo z podatku dochodowego od osób fizycznych, w zależności od wyborów dokonywanych przez podatników (tzw. asygnata podatkowa). Ważnym jego uzupełnieniem jest ofiarność wiernych, wspierana przez państwo poprzez przewidziane w tymże podatku możliwości zmniejszania obciążeń fiskalnych ze względu na darowizny składane na rzecz określonych podmiotów wyznaniowych” (s. 253). Model ten nie został w sposób jednolity przyjęty przez wszystkie niekatolickie związki wyznaniowe o sytuacji prawnej uregulowanej w drodze ustawy zawartej na podstawie porozumienia. Występują określone modyfikacje, dotyczące m.in. katalogu celów na które mają być przeznaczane kwoty uzyskane przez związki wyznaniowe z 0,8% podatku dochodowego od osób fizycznych, niemniej jednak ogólne założenia dotyczące finansowania związków wyznaniowych są podobne.

W ustawach uchwalonych na podstawie porozumień z niekatolickimi związkami wyznaniowymi zostały także zawarte przepisy dotyczące działalności oświatowej i wychowawczej. Zapisano w nich prawo uczniów do niepobierania nauki religii w szkołach publicznych, jak gwarancję wolności religijnej dla niekatolików. Piotr Stanisz zwraca uwagę, że przepisy ustaw dotyczących niekatolickich związków wyznaniowych zostały powszechnie przyjęte w opozycji do gwarancji dotyczących Kościoła katolickiego (s. 264-265). Unormowania układowe odnoszą się w tym zakresie do przepisów ustawy z dnia 18 czerwca 1986 roku, które gwarantują we Włoszech prawo samodzielnego dokonywania wyborów dotyczących pobierania lub niepobierania nauki religii w szkołach publicznych. Niekatolickie związki wyznaniowe korzystają z gwarancji dotyczących organizacji specjalnego nauczania poświęconego problematyce religijnej, zakładania szkół wszystkich stopni i innych placówek edukacyjnych oraz uznania przez państwo tytułów i dyplomów nadawanych i wystawianych przez wyższe szkoły wyznaniowe (cztery związki).

Inaczej wygląda kwestia zbieżności przepisów Konkordatu i ustaw uchwalonych na podstawie porozumień z niekatolickimi związkami wyznaniowymi w kwestii ochrony przeznaczenia budynków służących sprawowaniu kultu. Większość ustaw

powielił model wypracowany przez Stolicę Apostolską i Republikę Włoską w 1984 roku. Ponadto Związek Włoskich Gmin Żydowskich wynegocjował w porozumieniu, co następnie zostało potwierdzone ustawą, respektowanie żydowskich miejsc pochówku, które nigdy nie powinny być likwidowane.

Ostatnim z omówionych przez Autora zagadnień uregulowanych w ustawach wyznaniowych jest ochrona dóbr kultury o charakterze religijnym. Autor zwraca uwagę, że kwestia ta została zawarta we wszystkich ustawach uchwalonych zgodnie z art. 8 ust. 3 Konstytucji. Dodatkowym, konstytucyjnym impulsem do wpisania do ustaw gwarancji współpracy państwa ze związkami wyznaniowymi w tym zakresie są postanowienia art. 9 Konstytucji, z którego wynika, że ochrona włoskiego dziedzictwa historycznego i artystycznego jest zadaniem Republiki. W ustawach można spotkać różne określenia dóbr kultury: „dobra należące do dziedzictwa historycznego i kulturalnego”, „dobra” lub „dobra kulturalne”. Niezależnie od przyjętego sformułowania ochronie podlegają budynki i miejsca związane z kultem, przedmioty wykorzystywane do sprawowania obrzędów religijnych. Środkiem służącym ochronie dóbr kultury jest działalność komisji mieszanych.

W związku z tym, że poszczególne rozdziały monografii zostały opatrzone przez Autora „podsumowaniem”, w jej zakończeniu zawarte jest tylko zwięzłe podsumowanie wywodów. Należy odnotować, iż w wyniku przeprowadzonych badań znalazła potwierdzenie teza, zgodnie z którą zawieranie porozumień z niekatolickimi związkami wyznaniowymi w trybie art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej przyczynia się do wzmocnienia gwarancji wolności religijnej (s. 279). Realizacja art. 8 ust. 3 nie przyczyniła się natomiast do równouprawnienia jednostek i równej wolności związków wyznaniowych, na co złożyło się wiele czynników wspomnianych przez Autora w kilku miejscach opracowania. Nawiązując do głównego celu monografii, sformułowanego we wstępie, Piotr Stanisław stwierdził natomiast, iż „Oczywistą motywacją dla podjęcia badań poświęconych tej problematyce stanowiło natomiast brzmienie art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Szczegółowe nakreślenie optymalnego modelu realizacji tego przepisu powinno się stać przedmiotem odrębnego opracowania” (s. 283).

Podsumowując, należy stwierdzić, że recenzowana monografia Piotra Stanisława jest opracowaniem opartym na rzetelnej i wnikliwej analizie materiału źródłowego, na który składają się przede wszystkim porozumienia między Republiką Włoską a niekatolickimi związkami wyznaniowymi oraz uchwalane na ich podstawie ustawy. Autor wykorzystał także bardzo szeroko literaturę, uwzględniając w sposób szczególny dorobek naukowy doktryny włoskiego prawa wyznaniowego: Carlo Cardia, Nicola Colaianni, Francesco Finocchiaro, Sergio Lariccia i Gianni Long. Pomimo licznych opracowań dotyczących art. 8 ust. 3 Konstytucji Republiki Włoskiej, w literaturze włoskiej brakuje monografii, która podejmowałaby formal-

ne i materialne aspekty problematyki porozumień. Na uznanie zasługuje fakt, iż Autor monografii nie ograniczył się do przedstawiania często różnych stanowisk przedstawicieli włoskiej doktryny, ale w wielu miejscach zajął własne stanowisko, wskazując niejako pośrednio na kierunki realizacji art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Umiejętnie prowadzona przez Piotra Stanisza dyskusja z cytowanymi przez niego autorami – w tekście zasadniczym oraz w przypisach – podnosi wartość tego opracowania.

Nie umniejszając wielkiego znaczenia monografii dla poznania włoskiego modelu porozumień w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi, jej największą wartością jest wkład Autora w dyskusję na temat możliwości realizacji art. 25 ust. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku.

Paweł Sobczyk

Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński i polski, układ i opracowanie ks. Arkadiusz Baron i ks. Henryk Pietras SJ, t. 1 – *Nicea I•Konstantynopol I•Efez•Chalcedon•Konstantynopol II•Konstantynopol III•Nicea II (325-787)*, Wydawnictwo WAM•Księża Jezuici, Kraków 2001 (wznowienie 2003), ss. 400; t. 2 – *Konstantynopol IV•Lateran I•Lateran II•Lateran III•Lateran IV•Lyon I•Lyon II•Vienne (869-1312)*, Wydawnictwo WAM•Księża Jezuici, Kraków 2002 (wznowienie 2004), ss. 680; t. 3 – *Konstancja•Bazylea-Ferrara-Florencja-Rzym (1414-1445)*, Wydawnictwo WAM•Księża Jezuici, Kraków 2003 (wznowienie 2004), ss. 680; t. 4 – *Lateran V•Trydent•Watykan I (1511-1870)*, Wydawnictwo WAM•Księża Jezuici, Kraków 2004 (wznowienie 2005), ss. 1000.

Szczególnie eksponowane miejsce wśród źródeł prawodawstwa kościelnego zajmują dokumenty Soborów Powszechnych, na których to zgromadzeniach podejmowano rozstrzygnięcia o charakterze normatywnym nie tylko z zakresu praw wiary, ale również dyscypliny kościelnej. W tym kontekście na myśl przychodzi zwłaszcza kolejne Sobory Laterańskie (przede wszystkim czwarty), w szczególności zaś Sobór Trydencki. Również jednak wszystkie pozostałe zgromadzenia soborowe odcisnęły mniej lub bardziej trwale piętno na współczesnym prawie kanonicznym, stąd nie tylko teologowie i historycy Kościoła, ale również kanoniści współtworzą grono badaczy, którzy na co dzień obcuja w swych poszukiwaniach naukowych z dokumentami soborów. Od dawien dawna istniało zatem i żywym też pozostaje po dziś dzień zapotrzebowanie na krytyczne edycje tychże dokumentów, przy